

VLADIMIR
KECMANOVIĆ

DEJAN
STOJILJKOVIĆ

KAINOV OŽILJAK

■ Laguna ■

Copyright © 2014, Vladimir Kecmanović
i Dejan Stojiljković

Copyright © ovog izdanja 2014, LAGUNA

Fotografija na koricama je vlasništvo Muzeja grada Beograda.

**KAINOV
OŽILJAK**

SADRŽAJ

Prolog: STAZA	9
Prvi deo: NEMIRI	21
Drugi deo: REČI	137
Treći deo: NESANICA	247
Epilog: LICA	327
<i>O autorima</i>	333

Prolog

STAZA

Dve stotine i dvadeset metara.
Toliko je duga staza pred njim.

Čini mu se da je to najduža staza koju je u životu morao da pređe.

To nije ona krivudava višegradska staza, gajtan i konac koji šara brda nad gradom. To nije nepravilan i izlokani, tanak zemljani put, gde je svemu što se rodi i nikne suđeno da se vrati u turobno bosansko ništavilo. To nije ta oštra staza koju je u trenucima beznađa znao da prostre preda se kao molitveni ćilim, i koja uvire u beli drum ili nestaje pored vode.

Ne, ova staza vodi kroz Novo kancelarstvo Rajha u Berlinu, od predvorja u kome stoji i okleva, kroz dugačku Mermernu odaju, pa sve do ogromne Firerove radne sobe, gde će biti obavljena ceremonija predaje akreditiva. On strepi pred tom stazom, sluteći ono što se nalazi na njenom kraju. To nije jasan osećaj, već nešto maglovito i nedokučivo, blagi grč negde u dubini utrobe, nejasna

potreba da se odagna zla kob koja ga još nije zadesila ali je sluti na svakom koraku. Čak i na licima dvojice oficira u svečanim crnim nacističkim uniformama. Iako mu se srdačno osmehuju, zaodnuti u crnilo i arijevski čelik, on jasno proniče kroz tananu koprenu te glumljene srdačnosti i sluti da iza nje ima nečeg nečistog i mračnog.

Stoji tako na ovom mestu gde mu se vidik krati i pravac koleba, suv i čemeran, gospodin Ivo Andrić, izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Berlinu, u tamnoplavom fraku izvezenom zlatnim šarama. Preko ramena mu je pelerina, za pojasom nosi mač, na glavi trorogi šešir sa belim nojevim perjem i kokardom u bojama državne zastave. Ruke u otmenim belim rukavicama. Grudi, koje dijagonalno preseca svečana lenta, krase odličja njegove zemlje i zemlje domaćina – Orden Velikog krsta i Orden nemačkog orla, izrađen prema uputstvima samog Firera.

Sumorno prepodne 19. aprila 1939. Za prijem kod velikog vođe i kancelara nemačkog Rajha sprema se od ranog jutra.

„Ostani priseban...“ govori sebi. „To je još samo jedna diplomatska ceremonija. Ništa više...“

Po ko zna koji put ponavlja u sebi reči govora koji će održati pred velikim vođom nove Nemačke, kada mu bude predavao akreditive i opozivna pisma svog prethodnika gospodina Cincar-Markovića:

Odnosi dobrog susedstva kao i živa privredna izmena dobara između Nemačke i Jugoslavije odgovaraju potpuno željama i namerama Kraljevske vlade, i ja sam naročito počašćen što mi je Kraljevska vlada

stavila u dužnost da rad moga prethodnika na tom delu nastavim a u cilju produbljenja i učvršćenja tih prijateljskih odnosa i uzajamnog poštovanja koje vlada između oba naroda.

Dozvolite, gospodine Kancelare Rajha, da uverim Vašu Ekselenciju da ću sve svoje snage posvetiti tom zadatku koji predstavlja jedan od značajnih ciljeva spoljne politike moje vlade. Slobodan sam izraziti nadu da mi blagonaklona podrška Vaše Ekselencije neće nedostajati u izvršenju prijatne mi dužnosti.

Izraziti...

Nadu...

Ima li nade? I ima li prava na nadu? Čemu se nadati u trenucima kao što je ovaj, i pred stazom kakva je ova, koja seče polumrak Rajhskancelarije? Šta očekivati od čoveka koji ga čeka na kraju te staze?

Ne nadu...

Nadu – sigurno – ne.

Kada dvojica oficira, kao dva tevtonska viteza, otvoriše masivna vrata pred njim, ambasador Andrić zakorači iz predvorja u veliku Mermernu dvoranu. Sa malom zadržkom on krenu za šefom protokola, neupadljivim sitnim čovekom. Tek tada, kao sama od sebe, u njemu iskrсну misao o Danteu... i o Vergiliju koji ga vodi duboko, u mrak. Među potopljene ljudske grehove. U nakazni levak istorije.

Nema nade... pomisli Andrić. U paklu nade nema.

Firerova radna soba nalazi se na kraju dugog hodnika. Ogromna je.

Jedan nemački novinar rekao mu je da ima više od 400 metara kvadratnih.

Plafon je poput nebeskog svoda, na desetak metara od poda.

Sve to davalo je prostoriji u kojoj je Hitler sprovodio svoju veštinu *verbalnog prisiljavanja* utisak sakralnog. To nije samo soba jednog državnika, niti pompezno uređen prostor za demonstraciju moći. To je crkva, hram nove nacističke religije i – Andriću se činilo da je nesumnjivo tako – soba za mučenje.

A Firer – Veliki Inkvizitor.

Ispod te prostorije nalaze se bunker. Katakombe. Fire-rov podzemni svet.

Kada je stupio u odaju, poslaniku Andriću učinilo se da će ga taj ogromni prostor progutati.

Na tren je zastao, što je zbunilo oficire i šefa protokola u njegovoj pratnji, ali se vrlo brzo pribrao.

Veliki vođa hiljadugodišnjeg Rajha je čekao.

Neprirodno ukrućen, u sivoj vojničkoj uniformi, stajao je ispred svog radnog stola. Desno od njega visila je krvavocrvena nacistička zastava sa svastikom.

Poslanik Andrić prišao mu je odlučnim korakom i, uz ceremonijalni naklon, predao svoje akreditivno pismo i opozivno pismo svoga prethodnika. Sve vreme izbegavao je da čoveka pred kojim stoji pogleda u oči. Osećao je kako ga preplavljuju talasi panike, kako teskoba počinje da mu vri negde u dnu stomaka...

Pružio je ruku Fireru, i ovaj ju je prihvatio.

Osetio je stisak hladne i pomalo vlažne šake.

Počeo je da govori, isprva tiho i nesigurno, a onda svečano.

Govorio je kitnjasto i odmereno, i dovoljno glasno... O prijateljstvu dve zemlje i dva naroda. O obostranom uvažavanju. O privrednoj i kulturnoj saradnji. O dobrosusedskim odnosima... sada kada je i Austrija anšlusom postala deo velikog Rajha.

Hitler ga je slušao. Ali nikakve emocije nije pokazivao.

Andrić ga je već gledao pravo u oči.

Iz njih je izbijao hladan sjaj svojstven čoveku koji više veruje u svoje ideje i predrasude nego u sebe samog. Bio je niži od njega, nimalo sličan onoj mitskoj figuri kakvu su predstavljali filmski žurnali. I bio je bleđ, lica podbulog, sa podočnjacima. Pre je delovao kao bolesnik i mučenik, nego kao neumoljivi diktator u čijim vlažnim šakama počiva sudbina Evrope.

Rajhsminister Fon Ribentrop stajao je po strani i pažljivo slušao govor.

Kada je Andrić završio, on, a ne Hitler, ponudio je jugoslovenskom poslaniku da sedne.

Oprezno se spustio na udobnu stolicu presvučenu plišem.

Šef protokola ponudio ga je kafom i čajem, ali Andrić je zatražio samo čašu vode. Znao je da ono što sledi jeste neformalni razgovor državnika i novog ambasadora, uobičajen u ovakvim prilikama.

A kada mu se Hitler obratio, napuklim glasom, osetio je kako teskoba u utrobi vaskrsava i kako nešto u grudima počinje da ga guši.

Slušao je Hitlera koji je govorio na nemačkom s austrijskim naglaskom. Merio i odmeravao svaku njegovu reč. Svaki pomen neke krupne reči, kao što je „otadžbina“, „dužnost“, „volja“, „moć“, donosio je nov talas nelagode. Ali Hitler je govorio ubedljivo, toliko da bi na momenat impresionirao i poslanika koga već odavno impresionirati nije bilo lako.

Ribentrop, koji je sedeo s njegove leve strane, nije puštao ni glasa. Samo je opijeno slušao Vođu.

U jednom trenutku, međutim, kao u magnovenju, Andriću se učini da je veliki vođa progovorio drugim jezikom.

Zadržao je dah. Zaprepašćen.

Jer je Firer, bar mu se tako učinilo, usred toga izlaganja o odnosu Jugoslavije i Nemačke, i njegovim ambicijama vezanim za hiljadugodišnji rajh i izmenu odnosa snaga na kontinentu, prozborio na srpskom...

Jednu jedinu rečenicu.

Svijet je pun gada...

Rekao je Firer.

Ili je to rekao neko drugi?

Svijet je pun gada...

Pred njim više nije bio Adolf Hitler, netaleantovani slikar koji je od austrijskog kaplara avanzovao u kancelara i gospodara rata i mira. Pred njim je bio neko nepoznat.

Koji kaže:

Bog je kukavica i lažov...

Kukavica.

I lažov.

Boga nema. Bar je tako pisalo u anarhističkim knjigama koje su pre mnogo godina čitali on i njegovi drugovi mladobosanci.

A nema ni nade.

Ako nema Boga i nade...

Čemu onda sve ovo?

Čemu svet... Ako je pun gada?

Tada shvati.

Pred njim više nije bio svemoćni Firer, propovednik Novog svetskog poretka, već Mustafa Madžar, čuveni junak iz Doboja, savijen, turoban i mrk bez osmeha.

Obnevideo od ratovanja i krvi, on je kao crv u otkinutoj jabuci.

Zarobljen u svetu koji mrzi.

Svetu koji truli i nestaje.

Svetu koji je pun gada.

A jedini način da se takav svet pobedi jeste ubiti ga.

Mučen teškim snoviđenjima, nemirima kojima nema konca i kraja, kao onim višegradskim stazama, progonjen tragovima prošlog života i strahom tako oštrim da mu se usecao u meso, begefendija Madžar morao je da se protiv svega i protiv samog sebe bori na jedini način za koji je znao. Ratujući.

Ubijajući druge tragao je za sopstvenom smrću.

Za onim blagoslovenim trenutkom koji će ga osloboditi sveta i silnog gada u njemu.

I konačno ga je našao. Negde nadomak zelenog groblja na Čekrklinci, kada ga je, progonjenog i polugolog, neki kovač, Ciganin, pogodio komadom starog gvožđa u slepoočnicu.

Tvrdo.

To je bilo poslednje što je osetio.

Mrak i tvrdo.

Isto je osećao i poslanik Andrić dok je slušao neobično staloženo izlaganje nemačkog vođe. Kao da mu se komad olova usekao u potiljak i pritiska ga, muteći mu vid.

Bolno. Neumoljivo. Tvrdo.

Nije mogao da se ne zapita...

Hoće li i Firer, poput Mustafe Madžara, mučen mržnjom prema svetu i progonjen prošlošću, postati sumanut i krvnik? Hoće li se izmetnuti u još jednog sitnog ubicu, trovača i razarača ljudskog mira i sreće? Ili je to već postao, vođen bolesnim idejama o višoj rasi i natčoveku, ali se još uvek vešto pretvara?

Pred njim. Pred čitavim svetom.

Dok zakrivljen handžar već čvrsto steže u vlažnoj i mekoj šaci, spreman da ga zarije u srce sveta koji mrzi.

Audijencija se završila i poslanik Andrić je odahnuo.

Na izlazu ga je sačekao počasni odred pešadije, kao i četa novinara kojima je dao nekoliko kraćih izjava.

Nakon toga je, zajedno sa pukovnikom Vladimirom Vauhnikom, jugoslovenskim vojnim atašekom, a u pratnji divizijskog generala Zajferta i savetnika poslanstva Neringa, položio venac na Spomenik časti, na bulevaru Unter den Linden.

Dok je stajao pred još jednim svetilištem Rajha, koje su zvali i Nova stražara, stežući u desnoj ruci cilindar i bele rukavice, i dok su trojica nemačkih oficira pozdravljali duhove predaka visoko podignutom desnom rukom, imao je utisak da je taj trenutak već proživio.

Nekad davno, u Višegradu...

Kada je zakoračio na svoju prvu životnu stazu.

Sve je bilo isto.

Bolno i tvrdo.

Bez nade. Bez prava na nadu.

Besmisleno klupko čije niti šaraju svet koji ga truje svojim zlom.

Svet koji će ubiti neko drugi.

I taj neko...

Sedeći u hramu ljudske taštine i izopačenosti, poput mahnitog Mustafe Madžara nekad, lagano, u tišini, oštri svoj handžar.

Prvi deo

NEMIRI

Greška pri izboru profesije se svuda plaća, ali nigde tako skupo i teško kao u diplomatskoj službi. U drugim pozivima neko ko je zalutao može da ostane neprimećen u mnoštvu, da peva u horu, u kojem pevanje niti ulepšava niti ga kvari, tako da njegov glas i sluh niko ne može da proveri. U diplomatiji je čovek nateran da pre ili kasnije samostalno nastupi i pokaže kakav je i šta ume. Ko ne položi taj ispit, postaje komična i tragična figura u jednom poslu, koji nije krojen za njega i koga ne može da se oslobodi, olupina koja dugo pluta na vodi. To truže život, potkopava dušu, stvara nesreću posebne vrste. Kroz taj neobično težak posao, koji i pod najboljim okolnostima iscrpljuje i deformiše, ljudi se kvare i postaju mizantropi i potencijalne samoubice.

Ivo Andrić, *Znakovi pored puta*

Opet su palili knjige?

Ovoga puta – u čast Firerovog rođendana koji se tog dana proslavljao u čitavom Rajhu.

Vraćajući se sa prijema koji je tim povodom za sve diplomate organizovan u Ministarstvu inostranih dela Nemačke, u nozdrvama je osetio miris gareži koji je prljao čist i hladan berlinski zrak.

Taj zadah paljevine izmešan sa svežim dahom noći, sličan mirisu zime u dalekoj sarajevskoj kotlini, vraćao ga je u đачke dane.

Pošto bi pala jesen, nad Sarajevo bi se nadvila magla ispunjena dimovima iz hiljada odžaka koji bi se pomešali u jedan veliki zgusnut dim.

Bio je to dim hiljada ognjišta kraj kojih su se grejali ljudi skupljeni među nekoliko brda.

Ovde su hiljade ljudi, na lomače iznoseći nepoželjne knjige, grejale svoje zabludele duše.

Nekadašnjem đaku činilo se da od sarajevske gareži pobeći nije teško.

Bilo je dovoljno da se čovek popne na obližnji Trebević i da maglu ispunjenu dimom ostavi ispod sebe.

Sadašnji diplomata, naoružan i skrhan bolnim iskustvom, u mogućnost bega poverovati nije ni mogao ni smeo: ako su sarajevske vatre zapalile svetski požar, od kog spas ponuditi nije mogla planina mnogo veća od malog Trebevića, požar berlinskih vatri zapaliće i zemlju i nebo.

Iako bi sarajevski miris gareži trajao mesecima, a berlinski ne duže od sat-dva, i uprkos Miloševom sumatraizmu i njegovim analogijama – malo Sarajevo i veliki Berlin nisu i ne mogu biti isto. Niti su isto vatre na kojima ljudi pokušavaju da se ugrelu i vatre na kojima pokušavaju da unište sećanje.

Na ovim malim berlinskim lomačama pale se ognjevi fabrika koje proizvode oganj i stotine hiljada budućih ognjeva koji će, baš kao sećanje pohranjeno u tim spaljenim knjigama, pokušati da sprže ceo poznati svet.

Kraj kapije jedne oronule zgrade stajala je mačka.

Bila je debela.

A zelenkaste oči su joj zlokobno sijale u mraku.

Napregao je pogled: dlaka joj je bila tamnosive boje, koja je u mraku ličila na crnu.

Ali crna nije bila.

Ne, nije imao iluzija. Iako se naivnima čini da se pale samo s vremena na vreme i brzo gasnu, ove lomače ne prestaju da gore, i zadah paljevine nikada ne napušta nebo nad Berlinom.

Grebe mu nozdrve danima pošto, na bezbednoj udaljenosti, promakne pored zlokobne vatre i mase obuzete piromanskom strašću. Danima pošto vatra zgasne i naivni počnu da uživaju u čistom vazduhu.

Zato sada nije bio siguran da li su, koji sat ranije, u onome što naivni nazivaju stvarnošću, tu, nedaleko od njega, zaista palili knjige, ili miris paljevine koji oseća pripada skrivenoj stvarnosti, koju naivni i oni koji naivnost glume, ne žele ili ne mogu da osete i shvate.

U susret su mu išla dva vojnika.

Pratila su ih dva pijanca.

Teturajući se, pijanci su dizali ruke i vikali: Zig hajl!

Vojnici su se smejali.

Od srca.

Kao deca.

Osetio je kako mu se usne šire u osmeh.

Stresao se kao da ga je neko polio ledenom vodom.

Bilo je kasno i već je odavno trebalo da bude u rezidenciji. Ali umesto da krene najbližim putem, kao mesečar je kružio centrom Berlina u potrazi za zgarištem, kao dokazom da nije izgubio pamet.

Dugo je kružio centrom grada. Činilo mu se – satima. I kada je na jednom malom trgu nedaleko od Aleksanderplaca ugledao tragove nedavno ugašene lomače, na tren je osetio nešto što liči na radost.

Ne, nije lud.

Ali radost je trajala samo tren.

Već u sledećem trenutku obuzeo ga je užas zbog sopstvenog radovanja.

Da, lud je.

Mnogo luđi nego da lomače nije bilo.

Umesto da se okrene i krene svojim putem, stajao je na tom trgu pogleda prikovanog za garež i pepeo u kojima je nestala masa svetova.

Neron – voajer.

Na trgu nije video nikoga, ali nije mogao da se otme utisku kako ga neko gleda.

Osetio je stid.

Podigao je glavu i na okolnim zgradama potražio osvetljen prozor.

Mnogi prozori bili su osvetljeni.

Ni na jednome nije video čoveka.

Trznuo se kada je začuo šum.

Jedna mačka je protrčala.

Siva. I debela.

Da li je to bila ona ista mačka?

Da li je to čuo kako pod mačkinim šapama šuška papir?

Lud je, potpuno lud.

Mačka je odmakla, a on je, kao ludak u borbi sa sopstvenim demonima, prišao mestu sa kog je stigao šum.

Tamo je zaista stajala knjiga! Korice su joj bile istrgnute, ivice ugljenisane, ali je sredina, nekim čudom, preživela vatru.

U duši čoveka koji se bori s demonima opet su se izmešali radost i užas.

Da li ga ono što je spaseno raduje ili užasava?

Pokušao je da se sabere: odgovor nije delovao ohrabrujuće.

Preživela knjiga bila je to što ga je bacalo na muke.

Onaj zamišljeni posmatrač – kom na prozorima tog trga nije uspevao da uđe u trag – nije mu dopuštao ni da se okrene i pobegne, ni da se sagne i od zaborava spase ono što je sudbina spasenju preporučila.

Spasti knjigu značilo je suprotstaviti se volji koja je vladala zemljom u kojoj se našao, a koja ruši sve pred sobom.

Imajući u vidu status u kom je u toj zemlji bio – skoro pa diplomatski incident.

Ne spasti je – bilo bi kukavički i bedno. Gotovo pa – zlodelo.

Da je bio koju deceniju mlađi, bez dvoumljenja bi je podigao, ne razmišljajući mnogo o mogućim opasnostima.

Da je bio samo deceniju stariji, produžio bi dalje, svestan da je sramotu izbeći nemoguće, i da ono malo časti na koju je čoveku dato da polaže pravo valja sačuvati sa glavom na ramenima.

Ovako je, ni dovoljno star ni dovoljno mlad, stajao na tom trgu zureći u tu knjigu, kao sumasišavši ili budala.

Kroz ponižavajuću nedoumicu provejavalo je pitanje: Kakva bi to knjiga mogla biti?

I demon koji je izazivao: Šta ako je ovo noć u kojoj se mašta do kraja ostvaruje? I ako mu pred nogama, od vatre spasen, leži upravo Franc Kafka?

Radoznalost je presudila u ovoj teškoj i neizvesnoj borbi, pomogavši stidu da pobedi strah.

Barem ova bruka neće ga nadživeti!

Sagnuo se, polako, kao da namerava da zašnira pertlu na cipeli. A onda zgrabio knjigu i strpao je u unutrašnji džep kaputa.